

ARGUMENTÁCIÓLMÉLETI WORKSHOP AZ ELTE-N: „TUDOMÁNYOS, POLITIKAI ÉS HÉTKÖZNAPI ARGUMENTÁCIÓ: INTUITÍV MEGKÖZELÍTÉSEK, FORMÁLIS ELEMZÉSEK”

„Napjainkban hálás téma az argumentáció elemzése. Virágzik a publicisztika, ám az érvek és cáfolatok sokszor a levegőbe csapnak. Csak kevéssel jobb a helyzet a tudomány sáncain belül. Noha helyenként kialakultak a tudományos érvek előadásának elfogadott szabályai, e szabályok tudományáganként és régióként változhatnak. De tanulságos megnézni, hogy egyazon tudományág és kulturális régió érvelési rendjén belül is mekkorák a változatok. Például miként kerülnek a fogáskeresést, a tudományos diskurzust a 'formális' és a 'kvalitatív' módszerek kutatói évtizedek óta, kritikai megjegyzéseiket saját, egyetértő közönségüknek tartogatva. Milyen a jó, közérthető, kommunikálható, 'hézagmentes' tudományos érvelés? Milyen körítés, milyen szöveg, mintázat segít 'jól olvasni' egy amúgy jólformált érvet? Milyen pattern-ök segítségével fedi el a gyakorlott publicista érvelése hézagait? Mit segít a feszes érvelésben a matematika, a logika, és mit rejthet el akár a formulákhoz értő szemek előtt is? Mit kezdjünk érvelésünk 'nem monoton' voltával, azzal, ha egy új információ a korábbi szilárd premisszákat valamelyikét felülírja, ahogy nap mint nap megtörténik tudományban, közéletben, gazdasági alkufolyamatokban? Milyen szerepe lehet a formális modellezésnek ilyen mozgó terepen?”

A fenti mondatok a workshop „mission statement”-jéből valók. A szervezők (Heller Mária, Pólos László és Péli Gábor) a témakört szándékosan szélesre fogalmazták. A cél a társadalomtudományok különböző területein dolgozó, különböző szakmai indíttatású kutatóinak összehozása, megközelítési módjaik szembesítése volt. A szélesre megvont témakör óhatatlanul azzal a veszéllyel jár, hogy a műhelybeszélgetések vegyesfelvágott jellegűre sikerülnek. Rosszabb esetben a túl szerteágazó tematika a koncepciótlanság jele. Esetünkben azonban egy hosszabbnak szánt, informális együttműködési folyamat kezdetéhez kerestünk elindulási pontokat. Ismerjük meg, ki mivel és milyen módszerekkel foglalkozik, mi van a kutatása fókuszában. Milyen jellegű következtetések levonására alkalmasak az egyes megközelítési módok? Ha erről többet tudunk, neki lehet látni a közös alapok keresésének: mik azok a helyzetek, kontextusok, amelyekben az egyes megközelítések relevánsak.

Egy másik cél az argumentációelemzés informális és formális módszereinek a szembesítése volt. A workshopon hangsúlyt kaptak a nem kvantitatív, de ugyanakkor formális megközelítési módok. Szándékosan nem kvalitatív, illetve kvantitatív módszereket említet. A formális és egyúttal kvalitatív megközelítésre az érvelések logikai modelljei szolgálnak példával. Ezek az érvelés tartalmát igyekeznek megragadni, szigorúan formális módszerekkel, ám számszerűsítések nélkül. A három logikai alkalmazásról szóló előadásból kettő példán keresztül bemutatva egy módszert kí-

nált, ami egy adott kutatási témára vonatkozó eredmények, érvek, feltevések és következtetések konzisztens elméletté építését segíti elő.

Érdemes szólni a hallgatóságról is. A workshopot döntően e-mail segítségével szerveztük. Az elektronikus üzenetek könnyen további címekre, címlistákra küldhetők. Így örömmel tapasztaltuk, hogy egyfajta kaszkád-hatás eredményeképpen különböző filozófiai, logikai és természettudományi kutatóhelyekről is jöttek érdeklődők. Mind az előadók, mind a hallgatóság körében számos olyan kutató volt, aki eredeti képzettsége szerint matematikai vagy természettudományos szakmai háttérrel rendelkezik. Ennek, valamint a filozófiai végzettségű résztvevőknek köszönhetően az előadásokat követő viták gyakran episztemiológiai kérdések körül forogtak. S mint ilyenkor általában, az ilyen kérdéseket tán legélesebben felvető klasszikus fizikai ismeretelméleti és elméletépítési problémák is előkerültek. Ez aligha véletlenül történt így. A tudományos argumentáció során, az elmélet szisztematikus kimunkálása-kor a társadalomkutató nagyon hasonló konstrukciós problémákkal találja szembe magát, mint a fizikai fogalomalkotó.

Az előadások ismertetését azok tematikai, módszerbeli hasonlóságai alapján csoportosítjuk. Négy előadás a közelmúlt valamelyik karakterisztikus hazai gazdasági vagy politikai eseménye körüli érveket elemezte.

Tamás Pál (MTA Szociológiai Kutatóintézet) előadása („A szakértői szerep 'felrobbanása' egy politikailag kiélezett helyzetben”) személyes tapasztalatok alapján elemezte a kormány által Bős-Nagymaros ügyben létrehívott szakértői bizottságban zajló eseményeket az 1997 nyara és 1998 tavasza közti kritikus időszakban. A 20–25 fős bizottságban technokraták, „vizesek”, nemzetközi jogászok között két szociológus is részt vett. A bizottság közegében egy sajátos, erősen kontextusfüggő tudás-termelés folyt, amelynek jellegét a bizottságon kívüli események nagyban befolyásolták. A tudás-termelés egy homogenizációs folyamatba ágyazódott. A bizottság homogenizálódása három vonatkozásban volt megfigyelhető: egymás elviselése, az eltérő szakmai logikák elviselése, és a célok harmonizálása, a nem kinyilvánított célokat is beleértve. A bizottság idejének tetemes részét felemésztette, amíg a felek megismerték egymás érvelési módját. Jellege, legitimációs stratégiája szerint a bizottságban folyó érvelés a „newtoni” (szakmai, természettudományos érvekkel operáló) illetve „nem newtoni” (jogi, politikai, társadalmi) párosítás mentén csoportosítható. Az érvek súlya nagyban függött az érvelési nyelvezet kimunkáltságától: ki, mennyire volt képes mondandóját a legitim célokra visszavezetve kifejezni. Ebben a tekintetben a kidolgozott, zárt szakmai érveket felsorakoztató „vizesek” kezdetben komoly előnyben voltak. Időközben azonban a bizottság munkájával párhuzamosan folyó magyar–szlovák tárgyalásokon a magyar fél helyzete jelentősen megromlott. A kialakult krízishelyzetben a szakértői szerep felfüggesztődött, ami a bizottság elhalásához vezetett. Úgy tűnik, hogy a szakértői szerep ilyen „felrobbanása” a szóban forgó példán túlmutató érvényű jelenség politikai krízishelyzetekben.

Lakatos László előadása („Mindig erősebb érve-e az erősebb érve?”) az argumentáció társadalmi meghatározottságát helyezte a középpontba a Bős-Nagymaros kapcsán előforduló támogató és elutasító érveket vizsgálva. Az előadó tisztá (pure) argumentációnak nevezi, amikor a vita racionális érvekkel folyik. Más esetekben valamelyik fél kényszerítő, nem argumentatív módszereket alkalmaz, hogy a másik

felet racionális vitára kényszerítse. Végül Lakatos piszkos (dirty) argumentációnak nevezi az érvelésnek azt a vegyes formáját, amely a racionalitáson alapuló érveket, és a racionális vitára való kényszerítő eszközöket keverten alkalmazza. A vízlépcső-ügy nyolcvanas évek végi hőskorában mind az ellenző aktivisták, mind a támogató hivatalosság dirty argumentációt alkalmazott. Emellett, mindketten új érvekkel, további szempontok bevonásával hozakodtak elő, ha a másik fél valamelyik érvüket kikezdte. Az előadó a Bős-Nagymaros körüli vélemények megoszlását egy Angelusz Róbert és Tardos Róbert által vezetett 1997 végi adatfelvétel vonatkozó adatain mutatta be. (A feltett kérdés: Mi a véleménye arról, hogy Magyarország 1992-ben felmondta a vízlépcsőszerződést Szlovákiával?). Az eredményeket Lakatos elsősorban a válaszolási hajlandóság megoszlása szerint elemezte. A válaszolási hajlandóságot legerősebben befolyásoló tényezőknek a nemi hovatartozás és az iskolázottsági szint találtatott, alátámasztva a szocializáció és az oktatás szerepét az egyén érvelési teljesítményében. A társadalmi egyenlőtlenségek, különösen a hatalom egyenlőtlen eloszlása szükségessé tenné, méghozzá elsősorban a gyengék számára az érvelés előnyben részesítését az erőszakgyakorlással szemben a társadalmi konfliktusok kezelésekor. De Lakatos következtetése szerint éppen a hatalom egyenlőtlen eloszlása miatt a vitás kérdések tisztán érveléssel való megoldása csak erősen korlátozott körben lehetséges.

Bródy András (MTA Közgazdaságtudományi Kutatóintézet) alapvetésül Keynest idézte, aki szerint a politikusok a régi közgazdászok rabszolgái, akiknek gazdasági érvelése gyakran az egyetemen annak idején bemagoltakra szorítkozik. Ennek alátámasztására a Bokros-csomag által kiváltott közgazdasági vitákból hozott példákat az előadó. A Bokros-csomag körüli gazdasági-politikai argumentáció sok tekintetben az állami tervgazdaság propagandisztikus sillabusz-tanait idéző vonásokat mutatott. A gazdasági egyensúly eszméje a vita során leszűkült a költségvetés cash-flow folyamatainak vezérlési problémáira, ahol az állam folyó bevételeinek és kiadásainak egyenlege testesíti meg legfőbb jót. Kíváncsi-e és lehetséges-e a gazdaságot – akár a tágabb értelemben vett – egyensúlyi állapotban tartani? Míg az elsőről sokat lehet vitatkozni, úgy a második kérdésre Bródy válasza: nemigen lehetséges. Néhány ésszerű és egyszerű feltevésből matematikailag levezethető, hogy a gazdasági folyamatok ciklikus természetűek. A különféle tiszta szinuszos ciklusok szuperpozíciója általában nem szinuszos, ám szükségképpen periodikus folyamatot eredményez. E ciklusokat nem a gazdaságpolitika hozza létre, hanem sokkal mélyebb, átfogó folyamatok. A gazdaságpolitika feladata e ciklusok kilengésének, amplitúdójának a csökkentése és társadalmilag még elfogadható határok között tartása lehet. A ciklusok kisimítása azonban hosszabb távú trendeket is figyelembe vevő szemléletet igényel. De sajnos nem egyszerű megállapítani, hogy a ciklus mely fázisában jár éppen a gazdaság, például mert az egyedi gazdasági és politikai események a periódusokhoz „zajt” adnak. Ha a gazdaságpolitikai korrekció, legyen az visszafogás vagy élénkítés, rossz időpontban következik be, akkor a beavatkozás egy nemkívánatos „rezonancia” jelenséget okozhat. Ilyenkor a rendszer kilengése növekszik, akár a meglökött hintaé, éppenséggel felerősítve a mindenkor gazdasági csomagok által ellensúlyozni kívánt hatásokat.

Heller Mária és Rényi Ágnes (ELTE Szociológiai Intézet) előadása a NATO-csatlakozás körüli nyilvános viták argumentációs stratégiáit elemezte. Ehhez a népszavazás előtti időszak sajtóbeli megnyilvánulásainak (nyomtatott és elektronikus sajtó) széles körű feldolgozása szolgált alapul. Az írásokban megnyilvánuló nézeteket, preferenciákat a Boltanski–Thévenot modellből kiindulva hét típusba (*cité*) rendezték. A hazai NATO-vitát a pro-NATO álláspont erőteljes túlsúlya, valamint széles tematikus és műfaji spektruma jellemezte, szemben a jóval ritkábban megjelenő NATO-ellenes nézőpontokkal. Az előadók bizonyos ésszerű, lehetséges ellenérveket nem is tudtak az elemzésnél figyelembe venni, mert azok nem fordultak elő a széles körben vizsgált publicisztikai anyagban. Az elemzés a különböző témakonstrukciók és a különböző érvelési módok összefüggéseit vizsgálta, és ebből a különböző nyilvános beszélők diszkurzív stratégiáira vonatkozó következtetéseket vont le. Érdekes kérdésként felvetődött, hogy milyen módosításokkal alkalmazható a modell egy nem homogén esetben, azaz amikor ellentétes preferenciák „súlyait” kell összevetni.

Hronszky Imre (Budapesti Műszaki Egyetem, Filozófia- és Tudománytörténet Tanszék) a technikapolitikai döntéshozatalban való szakértői részvétel tudásalapjáról beszélt. Előadása a számításokat alkalmazó (természettudományos, műszaki, gazdaságtudományi) szakértés két értelmezését állította szembe: a kiszámítással és az érveléssel való jellemzést. Az előadó az érvelés kifejezést a szokásos értelemben használta, hangsúlyozva, hogy annak elengedhetetlen eleme, hogy elkötelez egy gyakorlati alternatíva mellett. Szembeállította a szakértés egy sor aspektusát, így a tudományos tevékenységet és a „barkácsolást” is elengedhetetlenül tartalmazó vizsgálódást, valamint a leíró-elemző, értékelő-normatív, a tanácsadó és orientációváltásra készítő tevékenységfajtákat. E szembeállítások végső soron mind a tény-érték dichotómia köré rendezhetőek. Hronszky rámutatott, hogy ezeket a dichotómiákat a gyakorlati szakértői tevékenység során állandóan feladják, és hogy mindez egy szükségszerű folyamat eredménye. Ezután az előadás a szakértés és az érintettek vélekedése közti viszony alakulását tárgyalta a következő fázisokat különböztetve meg: participáció, majd az ezzel kapcsolatos elvárások megváltozása, a konszenzusra vezető eszközök alkalmazása, majd a diszenszus világos felismerése. Végül az előadó a szakirodalomra hivatkozva kiemelte, hogy az átfogó konszenzus nem szükséges feltétele a kormányozhatóságnak. Az átfogó konszenzus helyett a racionális diszenszus és a lokális konszenzus együttesét ajánlotta a technikapolitikai döntéshozatal alapjául.

Fokasz Nikosz (ELTE Szociológiai Intézet) előadása matematikai szálat követett, noha mondandója lényegét informálisan adta elő. A társadalomtudományokban számos változás, növekedési folyamat „természetes” formája az exponenciális növekedés. Mindig ebbe akadunk, ha a vizsgált dolog időegység alatti gyarapodása vagy fogyása a már meglévő mennyiségével arányos. A valóság és a matematikai modell illeszkedése itt meglehetősen egyszerű. Ha az exponenciális növekedéshez bizonyos – megint csak egyszerű, realiztikus, társadalomtudományi szempontból jól indokolható – feltételeket adunk, amelyek a vég nélküli gyorsuló növekedést lefékezik, akkor az úgynevezett logisztikus leképezéshez jutunk. Ez azonban bizonyos paraméter tartományokon meglepő viselkedést eredményez: a modellált rendszer kaotikussá válik. Az előadó ezzel a példával illusztrálta, hogy valamely leképezés nem lineáris

jellege, mint általános tulajdonság, miként vezet a káosz megjelenéséhez egyebek között olyan társadalomtudományi területeken, mint a gazdasági növekedés, a piaci viselkedés, a közvélemény dinamikája, vagy a kisméretű interaktív szociális rendszerek dinamikája.

Tamássy Györgyi (Gödöllői Agrártudományi Egyetem, ELTE BTK Logika Tanszék, PhD) előadása a gyermekekkel való filozófiai témájú beszélgetések (Philosophy for Children program – Matthew Lipman, USA, NS. Montclair) két érvelési típusáról folytatott vizsgálat eredményeit ismertette. Az induktív erő alkalmazása az argumentációban nem képezte vita tárgyát a kutatás során. Azonban a deduktív érvelés alkalmazása számos kérdést vetett fel. Milyen mértékben szükséges formalizálni az érveléseket? Megmaradjunk a lényegében nulladrendű *informális logikánál* vagy ezen túllépve (a) egy modális bővítést alkalmazzunk, (b) egy Frege-stílusú szemantikailag motivált elsőrendű nyelvet alkalmazzunk, (c) vagy esetleg mindkettőt használjuk fel? A formalizált eljárások alkalmazásának előfeltétele, hogy a gyerek absztrakciós szintje megfeleljen az elvárásoknak. Képes-e egyáltalán a kisgyermek racionális érvekkel alátámasztott vitában megvédeni álláspontját? Piaget nyomán elfogadott tény, hogy a pubertás kor előtt a gyermek argumentációja nem az elméletalkotó tevékenységre, hanem konkrét problémákra irányul. Ez a fejlődéslélektani koncepció a francia Bourbaki matematika iskola strukturalista modelljére épülő logikai műveletekkel kapcsolatos kísérletek adataira támaszkodik. A Philosophy for Children program jegyzőkönyvei azonban meggyőzően bizonyították a gyerekek érvelése és e modell közötti diszkrepanciát. Ezért az előadó egy matematikai kategóriaelméleti megközelítés-módot javasolt, ami nem konstruálja az objektumokat, hanem egymásra vonatkoztatva, viszonylatokban határozza meg azokat. Tamássy megfigyelései szerint ez a modell hűebben tükrözi gyerekek érvelési, gondolatépítési módját.

Péli Gábor (Groningeni Egyetem, Szervezéstudományi Kar) egy természetes nyelven előadott szociológiai érvelés különféle logikai formalizálásait hasonlította össze. Mindegyik formalizálás klasszikus elsőrendű logikában történt. A választott elméletdarab a szervezetökológia inerciaelmélete volt. Az erről szóló, Pólos Lászlóval és Michael T. Hannan-nal közösen készített tanulmányukat a Szociológiai Szemle 1999/1-es száma közölte. Az előadáson a hangsúly azonban nem a formalizálandó elméleten, hanem a különféle formalizálási stílusok, racionális rekonstrukciók eltérő elméleti következményein volt. A szemügyre vett formalizálások mindegyike szöveghű, azaz a természetes nyelven kifejtett szöveg mentén építkező. Mégis az egyes formalizálások az érvelés más-más aspektusaira helyezik a hangsúlyt. Miben különböznek e természetes nyelvi olvasatukban szinte azonosnak tűnő formalizálások? Hogyan terelhetik eltérő paradigmák felé az érvelést (pl. racionális döntéselmélet versus simon-i korlátozott racionalitás elmélet)? De akár egyazon logikai modell finoman áthangolt változatai is szögesen ellentétes következményekre vezethetnek. Az előadás azt mutatta be, hogy hogyan, és hogy miért.

Pólos László (Amszterdami Egyetem, Applied Logic Laboratory; ELTE BTK Logika Tanszék) előadása a szociológiai érvelés néhány jellegzetes formájának logikai elemzésére vállalkozott. A klasszikus elsőrendű logika nem alkalmas bizonyos szociológiai érveléstípusok kezelésére, méghozzá az elsőrendű logika „monoton” volta

miatt. A monotonitás a logikában azt jelenti, hogy ha a premisszák halmazához új elemet adunk, az nem érvényteleníti, nem „írja felül” az eredeti premisszahalmazból következő állításokat. A tudományos érvelés azonban ebben az értelemben nem monoton. Rendszeresen előfordul, hogy egyes következtetések, melyek jogosultnak minősülnek egy szegényesebb tudás bázisán, nem helytállóak egy kibővített tudásbázison. Ilyen helyzet még akkor is előállhat, ha a kibővített tudásbázis nem érvényteleníti az eredeti tudásbázis egyetlen állítását sem. Az érvelési módokat elemezve egy olyan nem monoton logikát vázolt fel az előadó, amely képes a felülíródó (updated) szociológiai érvek megjelenítésére. Végül egy szociológiai esettanulmányon mutatta be, hogy hogyan növeli meg az elmélet előrejelző képességét a javasolt logikai nyelv. A vizsgált példa a szervezeti mortalitás életkorfüggését taglaló szervezetökológiai elmélet volt. A témára vonatkozó 18 empirikus tanulmányt elemezve kiderült, hogy a javasolt modell 17 esetben rekonstruálni tudja a kutatások következtetéseit. Érdekes aktualitást adott az előadásnak, hogy a workshopon ismertetett kutatások egy számottevő részében az érintettek érvelése „update” mechanizmusok mentén folyt, lehetséges alkalmazást kínálva a bemutatott módszernek.